

Univerzita Hradec Králové
Filozofická fakulta
Historický ústav
nám. Svobody 331/2
500 02 Hradec Králové 2
Czech Republic
dominik.sipos@uhk.cz
ORCID: 0009-0003-0624-4890
SCOPUS Author ID: 59534941900

ŠÍPOŠ, Dominik. Jirásek through the lens of ethnosymbolism: *Old legends of Czech* and national myths. In *Studia Historica Nitriensia*, 2025, vol. 29, no. 1, pp. 242-261, ISSN 1338-7219. DOI: 10.17846/SHN.2025.29.1.242-261.

The study examines national myths in the work of Alois Jirásek using the example of his collection *Staré pověsti české*. It seeks an answer to the question of how Jirásek constructs the pattern of national myths and symbols and the resulting Czech national identity and follows the method of construction and the content of the mythical-symbolic complex. The text is methodologically based on the concept of ethno-symbolism, which represents a cultural approach to research of the phenomenon of modern nations and nationalism. It interprets stories about the origin of Czech ethnicity and its civilizational mission in the newly settled territory, about the intermingling of population and space in the creation of an ethnography, Jirásek's distinctly dichotomic conception of ethno-history and the fate of the national community. The end of the paper is devoted to the main features of Jirásek's conception of national identity based on individual myths.

Keywords: Alois Jirásek; Nationalism; National Identity; Ethnosymbolismus; National Myths;

Klíčová slova: Alois Jirásek; nacionalismus; národní identita; etnosymbolismus; národní mýty;

Objekt zájmu a záměr

Formování moderního českého národa je v centru pozornosti badatelů již po několik generací. Výzkum se tradičně soustředí na roli filologie, vědeckých i filosofických sporů, ale především literárního umění. Vliv třetí zmíněné oblasti je však často automaticky přijímán a chybí detailnější výzkum zaměřený na atributy koncipující národní identitu – mýty v jednotlivých dílech. Přitom hned několika aktérům se dostalo kontinuálního zájmu a pozitivní recepce ze strany režimů založených na odlišné ideologii. Dopad jejich tvorby je často patrný i v 21. století.

Dominantní pozici zastává literární tvorba Aloise Jiráska. Nejen posmrtně, ale i v průběhu života bylo jeho dílo podrobováno na jedné straně ostré polemice, na druhé místy až nekritickému obdivu a ideologicky zatížené interpretaci. Diskurz, jímž na prozaika (a po roce 1918 částečně i politika¹) nahlíželi jeho meziváleční příznivci, obsahuje označení poslední buditel, původce osvobozovacích nadějí, tvůrce národního programu či prorok a Jitřenka budoucího vývoje českého etnika.² Místy dochází až k Jiráskovu zbožštění prostřednictvím odkazování na křesťanskou symboliku: „... *zázrak našeho osvobození stal se skutkem pouze proto, že Vaše veliká práce apoštolská národ český po celé půl století k dílu tomuto vychovávala.*“ nebo „... *stránky Temna byly nám evangeliem.*“³ Takové obrazy jsou přítomny i v denním tisku, kde lze například najít příměr *Starých pověstí českých* k národní bibli, nebo v životopisech a přehledových článkách. Za hlasatele ryzího nacionalismu (v nepejorativním pojetí) označil Jiráska František Bredler⁴ a přínos literárního díla národu zhodnotil ještě před první světovou válkou Jan Voborník.⁵

Pozitivní recepcce Jiráskova díla pokračovala rovněž po roce 1945. Namísto podílu na vzniku Československa se pozornost zaměřila na autorovu charakteristiku předků českého etnika následně podléhající ideologické interpretaci. V denním tisku byla například idealizována kolektivita a pracovitost společnosti vedené bájným Krokem: „*Idea práce jakožto životního principu se pak dále rozrůstá v myšlenku obecného blaha.*“⁶ Narativ pracujícího lidu byl však dílem Zdeňka Nejedlého, jenž svou participací na organizaci Jiráskovské akce dovršil masové rozšíření prozaikovy tvorby a vytvoření jeho kultu.⁷

¹ Spisovatel se po vzniku ČSR stal i aktivním politikem. Za Českou státoprávní demokracii (od roku 1919 nesoucí jméno Československá národní demokracie) zasedal v Revolučním národním shromáždění jako poslanec, posléze se stal lídrem kandidátní listiny do senátu v rámci pražského obvodu a v tradičně pro ČsND silném prostředí byl následně zvolen. Svůj mandát vykonával až do roku 1925. Jeho zdravotní problémy však neumožňovaly aktivnější působení a Jirásek byl často z jednání omlouván. Dané téma aktuálně nejlépe zpracoval JANČÍK, Drahomír. Role spisovatele v měnícím se čase: Aloise Jiráska pozdní dráha politická. In KOUDELKOVÁ, Eva (ed.) *Náchodsko od minulosti k dnešku: sborník příspěvků*. Liberec 2012, s. 41–65.

² Jirásek samozřejmě nebyl kladně přijímán plošně. Pozoruhodným jevem je však skutečnost, že ani jeho přimknutí k politickému proudu českého nacionalismu reprezentovaného Kramářovou stranou, se nese tkalo s výraznou veřejnou kritikou. Výtky za pragmatické využívání Jiráskova jména směřovaly k národním demokratům. Jmenovitá kritika zazněla od S. K. Neumanna v časopise *Kmen*, kde spisovateli vytýkal nedostatek sebereflexe. Negativní hlasy zaznívaly logicky právě z levicového spektra československé politické scény. Viz Poznámky, *Kmen*, 29. 4. 1920, s. 84, Al. Jirásek a nář. demokracie.

³ Dopisy využitě pro rekonstrukci diskurzu jsou uloženy v Literárním archivu Památníku národního písemnictví (dále LA PNP), fond. Alois Jirásek, kartony č. 40, 41, 43, 44, 58, 60.

⁴ BEDLER, František. Alois Jirásek: Nástin jeho života, díla a významu. Praha 1922, s. 10.

⁵ VOBORNÍK, Jan. Alois Jirásek: Jeho umělecká činnost, význam a hodnota díla. Praha 1901, s. 117.

⁶ Viz Výstřižky ke Starým pověstem českým v LA PNP, f. Alois Jirásek, karta č. 181.

⁷ Akce vyhlášená Klementem Gottwaldem 10. listopadu 1948 organizačně spadala pod Nejedlého ministerstvo školství a Kopeckého ministerstvo informací. Jejím cílem bylo masové rozšíření a popularizace Jiráskovy tvorby. Paralelně s nakladatelskou činností byly přednostně uváděny Jiráskovy divadelní hry, točily se filmové adaptace jeho děl (např. *Temno Karla Steklého*) a otevírala se Jiráskovi věnovaná muzea. Historici ji zpětně interpretují jako konzervativní krok usilující o obrat kultury od avantgardního umění a doklad narůstající ideologizace literatury. Viz KŘEŠŤAN, Jiří. Zdeněk Nejedlý, politik a vědec v osamění. Praha 2012, s. 370–374, ČURDA, Vojtěch. Jiráskovská akce a její obtíže. In *Marginalia Historica: Časopis pro dějiny vzdělanosti a kultury*, 2022, roč. 13, č. 1, s. 19–38, ŠÁMAL, Petr. Znázorněný klasik. Jiráskovská akce jako prostředek legitimizace komunistické vlády. In NOVOTNÝ, Robert – ŠÁMAL, Petr a kol. *Zrození mýtu: dva životy husitské epochy*. Praha 2011, s. 457–472, BAUER, Michal. Ideologie a paměť. Literatura a instituce na přelomu 40. a 50. let 20. století. Jinočany 2003, s. 153–185.

Po roce 1989 se Jirásek a jeho dílo staly předmětem veřejných diskusí. Ilustrativním příkladem může být výměna názorů mezi Josefem Jedličkou a Alexandrem Stichem. Jedličkova esej *O českém mýtu aneb Alois Jirásek*⁸, v níž se autor kriticky postavil k prozaikovu dílu a uvažoval nad jeho dialektičností sympatickou marxistické ideologizaci, vyvolala reakci A. Sticha⁹. Bohemistova reakce však nemířila již pouze k Josefu Jedličkovi, ale byla obecnější a negativně se stavěla k dalším podobným (v očích autora) revizionistickým snahám o vliv a funkci Jiráskovy tvorby.¹⁰ Dialog vedený mezi zastánci reinterpretace a obránci estetické a literární hodnoty posléze ustoupil ve veřejném prostoru do pozadí.

Alois Jirásek se tudíž po celé 20. a 21. století těšil společenskému zájmu a místu v kánonu české literatury.¹¹ Přesto chybí fokus na principy jím uplatněné při konstrukci národního narativu. Cílem předkládané studie je tuto mezeru vyplnit. Aplikací etnosymbolického přístupu na Jiráskovo dílo usiluji o zodpovězení otázky *Jak Jirásek konstruuje vzorec národních mýtů a symbolů tvořících národní identitu?* Domnívám se, že nalezení odpovědi může přispět k porozumění ideologie českého nacionalismu, jeho myšlenkových vzorců či uplatňovaných narativů. Obsahová analýza kompletní prozaické a dramatické tvorby by si žádala většího prostoru, rámec autorského textu proto tvoří *Staré pověsti české*. Kritériem výběru je zejména jejich široký časoprostorový rozsah objímající značnou část české historie, žánrová odlišnost *Pověstí* od zbytku autorova díla, jakož i specifické okolnosti vzniku sbírky.

Deklarovaná problematika zatím zůstává na okraji badatelského zájmu. Jirásek a *Staré pověsti české* jsou logicky tématem literárně vědních studií, jež se však soustředí na biografie a obsahové rozborů.¹² Orientaci v Jiráskově životě usnadňuje publikace Jaroslavy Janáčkové¹³, vzhled do prozaikových zdrojů a tvůrčích postupů zprostředkovávají výsledky bádání téže autorky a Karla Komárka.¹⁴ Tématu předkládané studie blízkou perspektivu nabízí knihy historiků Dušana Třeštíka¹⁵ a Petra Charváta¹⁶, kteří se věnovali kořenům nej-

⁸ JEDLIČKA, Josef. České typy a jiné eseje. Praha 2009, s. 60–66. Eсей původně uveřejněna v časopise Přítomnost 8/1992.

⁹ STICH, Alexander. Kopací míč Jirásek. In: MAŇÁKOVÁ, Marcela – MIKULÁŠEK, Alexej (eds.). Sborník Společnosti Aloise Jiráka, Praha 1996, s. 123–130. Původně zveřejněno v Literárních novinách 13/1995. Autor se Jiráskovi dále věnoval například ve studii K Jiráskovu pojetí českého baroka. In: Tentýž. Od Karla Havlíčka k Františku Halasovi. Praha 1996, s. 174–241.

¹⁰ Do defenzivní pozice“ vůči „přepisování“ prozaikova odkazu se postavila i konference konaná květnu 1996 v Hronově. Záměr vhodně ilustruje citace z úvodníku: „Je přirozené, že Jirásek není dnes čten tolik, jako kdysi... Nebývá však zvykem přestat si jich (starších autorů) vážit, dokonce jim vyčítat, že psali stylem své doby a ne způsobem dnešním.“ FETTERS, Aleš (ed.), Alois Jirásek dnes. Sborník přednášek z literárně vědního semináře konaného 24.–26. května 1996 v Hronově. Hronov 2000.

¹¹ Popularitu Jiráskova díla dokazuje počet vydání Starých pověstí českých. V katalogu Národní knihovny ČR lze dohledat celkem 112 kusů vydání původního souboru pověstí, čítanek určených pro první stupeň či komiksových adaptací (sledováno k 29. listopadu 2023). Nelze říci, že by zájem ve 21. století opadl. Jirásek je i nadále součástí seznamů povinné či maturitní četby.

¹² Poslední mně známou událostí odborného charakteru věnovanou Jiráskovi byla Konference Staré pověsti české uskutečněná na Pedagogické fakultě Univerzity Karlovy, kde vystoupili přední odborníci z různých disciplín. Viz ČURDA, Vojtěch. Konference Staré pověsti české. In: Česká literatura, 2022, roč. 70, č. 4, s. 501–504. Některé konferenční příspěvky následně vyšly v tematickém čísle Marginalia historica, 2022, roč. 13, č. 1.

¹³ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. Alois Jirásek, Praha 1987.

¹⁴ KOMÁREK, Karel. Hájek u Jiráka, Intertextuální pohled. In: LINKA, Jan (ed.). Na okraj Kroniky české. Praha 2015, s. 177–185. a JANÁČKOVÁ, Jaroslava – KOMÁREK, Karel. Staré pověsti české. Praha–Brno 2019, s. 281–301.

¹⁵ TŘEŠTÍK, Dušan. Mýty Kmene Čechů. Praha 2003.

¹⁶ CHARVÁT, Petr. Příběhy dávného času: Staré pověsti dnes. Praha 2022.

starších pověstí zachycených Kosmou. Jestliže se české národní mýty,¹⁷ kolektivní identita¹⁸ a národní stereotypy ocitají v centru pozornosti historiků a vědců z příbuzných disciplín, tak pouze v širším obecném rámci. Příspěvky k těmto tématům jsou vedle publikací Věry Hahnové¹⁹ a Jiřího Raka²⁰ odrazovým můstkem pro ostatní badatele. Zvláštní postavení má již zmíněný Zdeněk Nejedlý. Badatel musí vzít na vědomí historicko-ideologický přístup dominující jeho činnosti pro roce 1945. Novým vydáním jeho prací *Alois Jirásek: Studie historická*²¹, *Alois Jirásek a společenský význam jeho díla*²² a zejména studii *Staré pověsti české jako historický pramen*²³ již dominuje diskurz pracovitého dělnického národa. Letmý vhled do historiografie tak potvrzuje relevanci zvoleného záměru.

Zvolená teoreticko-metodologická rovina a její kritika

Skutečnost, že Jiráskova inspirace pochází z předmoderní epochy a autor sám pracuje s příběhy zachycenými Kosmou, Dalimilem a dalšími kronikáři, vybízí k aplikaci etnosymbolického přístupu k výzkumu národních identit jako socio-kulturního fenoménu, který byl pojmenován a rozvinut britským sociologem Anthony D. Smithem²⁴. Tento směr vznikl jako reakce na teorii modernismu (Gellner²⁵, Breuilly²⁶ aj.). Mezi jeho základní postuláty patří zohlednění *la longue durée* a sledování vztahů mezi národní minulostí, přítomností a budoucností. Etnosymbolismus předpokládá dlouhodobou kontinuitu etnických skupin a na ně navazujících moderních národů. Hlavní osu teorie lze vyjádřit odkázáním na název publikace *Nations before Nationalism*²⁷, v níž se John Armstrong prostřednictvím analýzy islámské a křesťanské kultury od starověku po 19. století zaobíral etnickými kořeny novodobých národů.²⁸ Etnosymbolisté tedy kladou důraz na roli kulturních komponentů, mýtů a tradic pro konstituování moderního národního vědomí.

Modernisté vnímají národ jako formaci vzniklou v důsledku nástupu industrializace, úpadku feudálního zřízení či centralizace absolutistických států. Etnosymbolismus vliv vyjmenovaných procesů nepopírá, pouze upozorňuje na existenci předmoderních pospolitostí, Smithem označovaných jako *ethnie*²⁹, jejichž vzorce hodnot a symbolů jsou rámcem pro vznikající národy. Středem pozornosti etnosymbolistů jsou způsoby reinterpretace

¹⁷ CHLUP, Radek. Competing myths of Czech identity. In *New Perspectives: Interdisciplinary Journal of Central & East European Politics and International Relations*, 2020, roč. 28, č. 1, s. 1–26.

¹⁸ HROCH, Miroslav – MALEČKOVÁ, Jitka. The Construction of Czech National History. In *History and Semiotics*. 1999, roč. 1, č. 1, s. 103–112.

¹⁹ HAHNOVÁ, Eva. Češi o Čechách: Dnešní spory o dějiny. Praha 2018.

²⁰ RAK, Jiří. Bývali Čechové: České historické mýty a stereotypy. Praha 1994.

²¹ NEJEDLÝ, Zdeněk. Alois Jirásek: Studie historická. Praha 1949.

²² TENTÝŽ, Alois Jirásek a společenský význam jeho díla. Praha 1951.

²³ TENTÝŽ. Staré pověsti české jako historický pramen. Praha 1953.

²⁴ Mezi další výrazné teoretiky jsou řazeni HUTCHINSON, John. *The Dynamics of Cultural Nationalism: The Gaelic Revival and the Creation of the Irish Nation State*. Oxford 2023. a ARMSTRONG, John. *Nations before Nationalism*. Chapel Hill 1982.

²⁵ GELLNER, Ernest. *Národy a nacionalismus*. Praha 1993.

²⁶ BREUILLY, John. *Nationalism and the State*. Manchester 1982.

²⁷ ARMSTRONG, Nations.

²⁸ Často diskutované je téma možné existence předmoderních pospolitostí, které bychom mohli označit za národy. Jelikož se otázka netýká předmětu autorského textu, ponechávám ji bez další polemiky.

²⁹ Smith rozlišuje etnickou kategorii s menší mírou vnitroskupinových vazeb a identifikace a etnickou skupinu – *ethnie*, jež je přímým předchůdcem národního celku. *Ethnie* vysvětluje jako „... pojmenované a sebedefinované lidské společenství, jehož členové sdílí mýtus společných předků, společné vzpomínky, jeden

historie využívané k vytvoření moderní národní identity. Klíčovou roli v tomto procesu přisuzuje nacionalistům-intelektuálům, nikoliv však v nejkrajnější konstruktivistické podobě považující národ za výtvar elit.³⁰ Jak je vidno ze samotných pojmenování, rozdíl obou proudů tkví v odlišném fokusu.³¹ Jelikož předmět zájmu následujícího pojednání lze zahrnout do oblasti studia formování národů i tématu sociálních mýtů, uplatňuji etno-symbolický princip zohledňující oba aspekty.³²

Etnosymbolismus je především přístupem umožňujícím jiný náhled na zkoumaný jev. Jednotlivé, Smithem či Hutchinsonem, formulované postuláty tvoří v kombinaci s terminologií interpretační rámec. Pro účel předkládané studie uchopím nejčastěji skloňované termíny po vzoru A. Smitha. Dominantní pozici zaujímá národ, jímž se rozumí: „... *pojmenované a sebe definující lidské společenství, jehož členové pěstují společné vzpomínky, symboly, mýty, tradice a hodnoty, sídlí v historické vlasti a ztotožňují se s ní, vytvářejí a šíří osobitou veřejnou kulturu a dodržují společné zvyky a společné zákony.*“³³ Ideálně-typická definice umožňuje dle autora transhistorickou a mezikulturní aplikaci, ale zároveň i sledování diferenciací s ohledem na odlišné podmínky. Národ si lze představit jako formu, sociální skupinu složenou z individualit.³⁴ Jeho existence vyžaduje rozšíření kolektivní

nebo více prvků společné kultury, včetně spojení s územím, a míru solidarity, alespoň mezi horními vrstvami.“ Viz SMITH, Anthony D. *Ethno-symbolism and Nationalism: A Cultural Approach*. London 2009, s. 27.

³⁰ Koncepce je rozpracována a popsána hned v několika publikacích. Vzhledem k jejímu vývoji lze doporučit studium posledních Smithových prací: *Ethno-symbolism and Nationalism: A Cultural Approach*. London, 2009 a *The Cultural Foundations of Nations: Hierarchy, Covenant and Republic*. Oxford, 2008. Důležité je přitom rozlišit právě konstruktivistické a etnosymbolické stanovisko. Spojení nacionalistů 19. století a předmoderních národních tradic totiž vyzdvihuje i Eric Hobsbawm, který na tzv. protonárodní kořeny nahlíží jako na nástroj, z něhož političtí aktéři selektují podle svých potřeb vybrané aspekty. Anthony Smith naopak mýticko-symbolický komplex nepovažuje pouze za zdroj, ale přímo za rámec aktivit národních elit moderní doby. Jinými slovy tak: „Nacionalisté hrají zásadní roli při budování národů ne jako kulinářští umělci nebo sociální inženýři, ale jako političtí archeologové znovuobjevující a reinterpretoující komunální minulost za účelem regenerace komunity.“ TENTÝŽ. *Gastronomy or Geology? The role of Nationalism in the Reconstruction of Nations*. In *Nations and Nationalism*, 1995, roč. 5, č. 1, s. 3–24. Pro komparaci s konstruktivistickým pojetím viz HOBBSAWM, Eric – RANGER, Terence (eds.). *The Invention of Tradition*. Cambridge 2021, či. KEDOURIE, Elie. *Nationalism*. Oxford 1993.

³¹ Pro základní orientaci v přístupech k etnicitě, národům a nacionalismu lze doporučit příslušnou kapitolu *Etnicita* v knize *Koncepty a dějiny*. Autor mj. v závěru pojednal rovněž o etnosymbolismu. ŠIMA, Karel. *Etnicita*. In STORCHOVÁ, Lucie a kol. *Koncepty a dějiny v současné historické vědě*. Praha 2014, s. 205–219. Jako vhodný výchozí bod pro teoretické uchopení termínů a zmapování *nationalism studies* se jeví HROCH, Miroslav. *Národy nejsou dílem náhody: Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*. Praha 2011, s. 13–40.

³² Etnosymbolismus již prošel za dobu své existence vědeckou diskuzí a kritikou. K polemice viz LEOUSSI, Athena (ed.). *Nationalism and Ethnosymbolism: History, Culture and Ethnicity in the Formations of Nations*. Edinburgh 2007, ÖZKIRIMLI, Umut. *Theories of Nationalism, A Critical Introduction*. New York 2010, s. 157–165, GUIBERNAU, Monteserrat. Anthony D. Smith on Nations and National Identity: A Critical Assessment. In *Nations and Nationalism*, 2004, roč. 14, č.1-2, s. 125–141.

³³ SMITH, A. D. *The Cultural Foundations of Nations*. 2008, s. 19.

³⁴ Vývoj definice a pojetí národa vylíčil přehledně Miroslav Hroch v publikaci *Národy nejsou dílem náhody: Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*. Praha, 2011, s. 16–47. Zajímavým příspěvkem do diskuze je studie Asiera H. Aquirresarobe. V ní konfrontuje řadu definic a poukazuje na jejich mezery tím, že skrze ně hodnotí premisu – Vatikán je národní stát a římskokatoličtí křesťané jsou národ. Autor tak poukazuje na problémy spojené se snahou popsat dynamický jev společenské reality. Zároveň čtenářům zprostředkoval řadu základních definic. AQUIRRESAROBÉ, Asier H. *Are Catholics a Nation? The Problem of Defining Nationalism*. In *Studies in Ethnicity and Nationalism*, 2023, roč. 23, č. 1, s. 2–15.

národní identity a její následné přijetí společností. Dle Smitha je národní identita: „... nepřetržitá reprodukce a reinterpretace vzorce hodnot, symbolů, vzpomínek, mýtů a tradic, které tvoří osobité dědictví národů a identifikace jednotlivců s tímto vzorem a dědictvím a s jeho kulturními prvky.“³⁵ Taková pomůcka umožňuje postihnout podstatu identity i její vztah k členovi společenství.³⁶ Posledním střípkem mozaiky je úsilí o koncipování národa a péče o něj, jemuž Smith vyhradil pojem nacionalismus. Jeho častá intuitivní aplikace v odborné literatuře i žurnalistice z něj činí nejvíce zmatečný termín. Přestože se pokusím vyvarovat jeho častému aplikování, konkretizování se jeví jako nezbytné. Formulace je nehodnotící³⁷, nacionalismus označuje: „... ideologické hnutí za dosažení a udržení autonomie, jednoty a identity jménem populace, jejíž někteří členové ji považují za skutečný nebo potenciální „národ“.“³⁸ Nacionalistou je pak osoba sledující a usilující o dosažení těchto cílů.³⁹

Etnosymbolisté předpokládají existenci předmoderních ethnie, jejichž transformace v národ probíhá skrze několik procesů: sebedefinice, teritorializace, rozšiřování veřejné kultury, standardizace zákonů a zvyků a kultivace symbolických prvků. Průběh přerodu značně usnadňuje modernizace, neboť například přimknutí k určitému území a vymezení jeho přesných hranic je možné díky sofistikovanější státní správě. Šíření symboliky a kultury zase podporuje existence Andersonova *printed language*⁴⁰ a nové formy sociální komunikace. V předkládané studii se soustředím na poslední článek řetězce, a sice na kultivaci mýtů původu, společné historie a osudu. Smith nabízí různé klasifikace mýtů, základní je odlišnost ideologických; nesoucích hodnoty, vzorce chování a genealogických; trasujících původ a předky v primordialistickém duchu. Detailnější diferenciace na mýty o společenství (původu a vyvození), teritoriu, historii (mj. zlatý věk) a osudu určuje strukturu autorského textu.⁴¹

³⁵ SMITH, The Cultural Foundations..., s. 19.

³⁶ Pojem národní identita je spjat s etnosymbolismem díky jedné z prvních prací A. D. Smitha *National Identity*, Reno, 1993. Po vydání knihy se národní identitě začalo věnovat vícero badatelů (mimo etnosymbolismus). Z širokého výběru knižní a časopisecké produkce lze odkázat na dva metodologicky inspirativní tituly: MALEŠEVIČ, Sinisa. *Identity as Ideology: Understanding Ethnicity and Nationalism*. Basingstoke, 2006 se věnuje nacionalismu jako dominantní identitární ideologii modernity a její hodnota spočívá v autorově snaze propojit národní identitu a nacionalismus, neboli představit identitu jako zdroj ideologie. Publikace GUIBERNAU, Montserrat. *The Identity of Nations*. Cambridge, 2008 se naopak věnuje národní identitě v moderním světě (evropská identita, národní contra kosmopolitní identita aj). Inspirativní je autorčin pětidimenzionální model národní identity tvořený psychologickou, kulturní, historickou, teritoriální a politickou rovinou.

³⁷ Jako nehodnotící označují takovou definici, která nacionalismus nepovažuje za šovinismus, ale naopak ideologické hnutí, pocit sounáležitosti, úhel pohledu aj.

³⁸ SMITH, The Cultural Foundations..., s. 15.

³⁹ Sousloví ideologické hnutí (masové úsilí o uskutečnění určité myšlenky) přidává definici na elasticitě. Lze pod něj totiž zahrnout i dalšími badateli užívané pojmy idea, doktrína (např. s čím hnutí operuje), pocit (např. co hnutí utváří) apod. V rámci etnosymbolického přístupu má takové pojetí svůj význam, avšak je třeba vzít na vědomí možná omezení, která nastanou v jiných situacích, a zahrnout do terminologického instrumentária i jiné perspektivy. K nacionalismu jako systému idejí viz WEHLER, Hans-Ulrich. *Nationalismus: Geschichte – Formen – Folgen*. Mnichov, 2001, jako doktríně KEDOURIE, Elie. *Nationalism*. Oxford 1993, jako diskurzu CALHOUN, Craig. *Nationalism*. Minneapolis. 1997 a jako pocitu GUIBERNAU, Montserrat. *Nationalisms. The Nation-State and Nationalism in the Twentieth Century*. Cambridge 2007.

⁴⁰ Termín použitý a představený v ANDERSON, Benedict. *Imagined Communities, Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London 2016.

⁴¹ Smith užívá hned několik způsobů členění. Ve studii vycházím z publikace SMITH, The Cultural Foundations...2008, s. 40–47.

Své místo má i termín *mythomoteur*, konstitutivní mýtus dávající společnosti smysl existence.⁴²

Nyní je nezbytné resumé etnosymbolismu rozšířit poukázáním na několik kritických otázek, které se týkají zvolených cílů. Původním Smithovým definicím bylo oponenty vytýkáno, že národní stát považuje za podmínku existence národa. V takovém případě by Skotové či Katalánci ani v současné době nebyli považováni za národ. Výsledkem debat byly Smithem provedené úpravy; například vyjmul zmínku o společných právech a povinnostech, jež jsou především sférou vlivu státní organizace. Poslední autorovy práce již uvedené změny reflektují. Autonomie nemusí mít podobu národního státu. Druhou výhradou, nejednoznačným rozdílem mezi *ethnie* a národem, se zabýval i Miroslav Hroch. Z pozice modernisty doporučil zohlednit i masovost národa, účastenství všech složek populace.⁴³ Výtku uvádím s ohledem na použití Hrochovy periodizace národních hnutí v následující pasáži. Posledním problémem je obsah pojmu *nacionalismus*, jímž Smith rozumí ideologické hnutí s určitými cíli. První výtku byla již vyjádřena a vyřešena. Kdy ovšem *nacionalismus* končí? Dosažením cílů v uspokojivé podobě, jak je určí vůdčí osobnosti? Odpovědí je často zmiňovaná dlouhodobost a nikdy nekončící zájem o národ, který je nejvyšší hodnotou. Nabízí se tak srovnání s českým ekvivalentem vlastenectví, avšak formulace zároveň zdůrazňuje ideologickou povahu *nacionalismu*, jenž je politickou koncepcí představ a myšlenek.⁴⁴ Prostá záměna není možná, pro metodologickou kompatibilitu tudíž setrvám u termínu *nacionalismus*.⁴⁵

Přes detailní popis konceptu klíčových pojmů a příslušných procesů Smith badatelům nenabízí přesnou definici mýtu, lze jen konstatovat, že pod oním označením se neskryvá vymyšlený příběh či báchorka. Domnívám se, že s etnosymbolismem konzistentní vymezení představil Gérard Bouchard, dle něž je sociální mýtus: „*zakořeněný v psychice, strategicky vytvořený a užívaný, prospěšný nebo škodlivý, prodchnutý posvátným, řízený více emocemi než rozumem a nositelem významů, hodnot a ideálů utvářených v daném sociálním a historickém prostředí*.“⁴⁶ Kromě společného důrazu na sakralizaci a emoce panuje shoda i na roli vnějšího vlivu v konstruování a využívání mýtů. Ač vycházejí z historie, není v rámci politických mýtů tím nejpřínosnějším rozměrem ověřování jejich autenticity, neboť takovým prizmatem na ně nehledí ani jejich adresáti. Skutečně nosným přístupem je naopak snaha zkoumat jejich formu a funkci.

⁴² Pro specifikaci či badatelské využití v centrální pozici viz SMITH, A. D. *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford, 1986, s. 15. Pro reflexi v české historiografii srov. KVĚTINA, Jan. *Mýtus republiky: identita a politický diskurz raně novověké polské šlechty*. Červený Kostelec 2019.

⁴³ HROCH, Miroslav. Termíny „etnická skupina“ a „etnicita“ – co znamenají pro historika In. BUDILOVÁ, Lenka (ed.). *Etnické skupiny, hranice a identity*. Brno 2021, s. 99–120. Zde vyslovil profesor Hroch pro empirický výzkum nosnou myšlenku o částečné koexistenci *ethnie* a národa v průběhu přerodu. Masovost jako kritérium v původní Smithově definici nechybělo, po diskuzích s Walkerem Connorem jej však odebral. Viz příslušné texty v GUIBERNAU, Monteserrat – HUTCHINSON, John. *History And National Destiny: Ethnosymbolism and Its Critics*. Oxford 2004.

⁴⁴ SMITH, A. D. *Nationalism: Theory, Ideology, History*. Cambridge 2001, s. 21–33.

⁴⁵ Na definiční problémy a otázku přínosu termínu *nacionalismus* upozorňuje Miroslav Hroch. Jeho polemiku uznávám a souzním s ní. Pokud však chci využít etnosymbolický přístup, který považuji s ohledem na předmět zájmu za nejvhodnější, přidržím se původních pojmů. Kritika z širší perspektivy a možná rizika aplikace tohoto badatelského proudu v českém prostředí není obsahem autorského textu, témata by si žádala vlastní přehledovou studii.

⁴⁶ BOUCHARD, Gérard. *Social Myths and Collective Imaginaries*. Toronto 2017, s. 25.

Smith narýsoval základní obrysy konceptu nacionalisty-archeologa, který „vykopává“ historické skutečnosti, formuje a upravuje je s vědomím politického cíle.⁴⁷ Touto perspektivou budu v této studii přistupovat k Jiráskovi, jehož lze v souladu se Smithovou intencí vnímat jako specifickou českou verzi onoho „národního archeologa“.

Okolnosti vzniku *Starých pověstí českých*

Před uplatněním etnosymbolické perspektivy pro interpretaci Jiráskova díla je třeba věnovat pozornost kontextu vzniku *Starých pověstí českých* v Jiráskově životě a tvorbě, jakož i motivaci autora k jejich sepsání.

Kontext tvorby a prvního vydání *Pověstí* (1894) je užitečné sledovat z roviny individuální (Jiráskovi) a pozice kolektivní (národní). První ovlivnily tři výrazné momenty. Na přelomu 80. a 90. let 19. století se dílo Jirásky, hlavního představitele historismu⁴⁸ v literatuře, stalo předmětem polemik.⁴⁹ F. X. Šalda a další teoretici totiž vyzvali autory k upřednostnění fikce přítomnosti na základě zkušeností a historizující náměty označili za přežitě. Souběžně s tím otevřeli realisté kolem T. G. Masaryka nové debaty o autenticitě Rukopisů, jejichž podvrhy následně prokázali. Ve sledovaném období je taktéž patrný Jiráskův příklon k motivům z česko-německých vztahů, prózy *Na ostrově*⁵⁰, *Sobota* a *Do Němce* obsahují rozšířené národnostní stereotypy.⁵¹

Výsledek boje o Rukopisy vnímal Jirásek z perspektivy národního „barda“. Cítil potřebu silného mýtického příběhu vysvětlující původ a dějiny českého etnika. Historickou paměť chápal: „... jako pramen národní energie k dobývání příštího.“⁵² Na výzvy přátel se nakonec dal do sepsání sbírky příběhů, která nahradila odhalené falzifikáty a stala se novým průvodcem národními dějinami.⁵³ *Pověsti* s výchovnou a morální funkcí byly původně

⁴⁷ SMITH, A. D. Ethno-symbolism and Nationalism, 2009 s. 64–66.

⁴⁸ Viz definice historismu z pera F. Kutnara, dle něhož se jedná o: „myšlenkový směr, vědomý příklon k dějinné tradici, je metodou, jak se člověk dívá zorným úhlem dějinného pochodu na současný život a jak v dějinách nachází jedinec i národ své odvěké základy.“ (KUTNAR, František. Obrozené vlastenectví a nacionalismus. Praha 2003, s. 86.)

⁴⁹ Perspektivu jedince vhodně ilustrují slova hlavní postavy povídky *Na ostrově* (1888) Jana Hodovala, který během rozhovoru s národně uvědomělým českým farářem a k německému jazyku tíhnoucí manželkou ředitele panství glosuje literární tvorbu takto: „O historickém románu dalo by se mnoho povídati a disputovati. Než tolik myslím, pokud historický román vyhoví modernímu pokroku ve vědách i umění, pokud především bude šetřit plné pravdy a pravdivosti, ovšem na umění nezapomínaje, potud bude vždycky oprávněn, a udrží se přese všechny útoky, tak jako že pravá historická malba nedá se zapuditi a zničiti třeba sebevěrnějším malováním všední a sprosté přítomnosti. A pak nám jmenovitě je nezbytné třeba živého připomínání naší minulosti. To nás sílí, osvěžuje, vzpružuje“ Viz. JIRÁSEK, Alois. *Na Ostrově*. Praha, 1888, s. 17.

⁵⁰ Z hlediska hospodářského nacionalismu provedl obsahovou analýzu KUBŮ, Eduard. Nad povídkou Aloise Jirásky „Na ostrově“. Stereotypy hospodářského nacionalismu v díle klasika české literatury. In ŠTAIF, Jiří (ed.) Pocta profesorovi Zdeňku Kárníkovi, sborník příspěvků k jubilejním sedmdesátinám. Praha 2003, s. 109–118.

⁵¹ JANÁČKOVÁ, J. Alois Jirásek. 1987, s. 220–223.

⁵² Tamtéž, s. 218.

⁵³ Východisko mého přístupu navazuje na závěry literárních historiků. K autorskému záměru A. Jirásky v reakci na jeho připsání falzifikace Rukopisů J. Janáčková poznamenává, že: „Jako tvůrčí umělec reagoval na pád vžitého mýtu stvořením jeho moderní náhrady. Tou měla být nepřímá husitská epopie... přímo a bezprostředně pak Staré pověsti české.“ Tamtéž. s. 215. Nebo jinde: „... zvláštní místo v autorových představách zaujímal doba mýtická. Ta byla zvláště přitažlivá pro tvůrce i žádoucí vydavatelsky už proto, že vstupovala do soutěže s Rukopisy královédvorským a zelenohorským, po desetiletí působícím obrazem mýtické minulosti Čech, nedávno předtím usvědčeným z nepravosti a vylučováním z živého kulturního

určené mládeži, ale počítalo se i s jejich recepcí dospělým čtenářem. Jiráskova role osciluje mezi tvůrcem a vypravěčem, k němuž se sám hlásil. Výsledek je pak částečně syntetickou i autorskou prací. Přestože z pramenů přebíral jádro informací, nevyhnul se modernizací fabule i syžetu.⁵⁴ Zároveň nebyl prvním, kdo čtenářům osobnosti předků prezentoval, neboť příběhy byly již částečně popularizovány. Například s motivem kněžny Libuše se mohla česká veřejnost seznámit díky stejnojmenné Smetanově opeře.

U kolektivní (národní) roviny nesmíme zapomínat, že v tomto období se české národní hnutí nacházelo dle Hrochovy typologie ve fázi C.⁵⁵ Příslušníci již konstituovaného českého národa byli většinou gramotní a existovala jeho politická reprezentace usilující o splnění „národního programu“. Díky Františku Palackému národ disponoval vlastní filozofií dějin, jež byla vyjádřena v primárně vědeckém díle *Dějiny národu českého v Čechách a na Moravě*. Právě Jirásek svými *Pověstmi*, tedy dílem z oblasti umělecké literatury, umožnil masové šíření této filozofie mezi členy národní pospolitosti. Od „otce národa“ přebíral hodnocení klíčových epoch i vliv stýkání a potýkání slovanského s germánským světem a beletrizací koncepci přiblížil laickým čtenářům.⁵⁶

Výsledek srovnávacího rozboru⁵⁷ pramenů a prvního vydání potvrzuje v Jiráskově případě oprávněnost použití konceptu nacionalisty-archeologa, který cíleně modifikuje historii či neověřené kronikářské záznamy a usiluje o dosažení cílů nacionalismu dle Smitha. *Pověsti* zaštitěné Jiráskovou popularitou se měly a staly základním zdrojem poznání národních dějin nejen pro jeho současníky.

Označení *Staré pověsti české* zahrnuje ve struktuře sbírky pouze nejstarší příběhy končící pověstí *Durynk a Neklan*. Vzhledem k záměru této studie, usilující o postižení díla v celé jeho šíři včetně zohlednění celkového pojetí národního vývoje, bude však analýza věnována i těm oddílům, jež na původní pověsti navazují a jsou věnovány „vypravováním“ od tzv. křesťanské doby až do 19. století.⁵⁸

Následující pasáž strukturovanou v závislosti na rozdělení mýtů, věnuji vlastní obsahové analýze prostřednictvím výše objasněných metod a konceptů. Mým záměrem není poskytnout literární rozbor či komparaci s předlohami, ale poukázat na národní mýty, jež se od prvního vydání staly téměř nesmrtelnými a nadále utvářejí diskurz, jímž česká společnost vnímá svou identitu a jehož optikou nahlíží na národní dějiny.

oběhu; měla je tu zastoupit i zastínit.“ JANÁČKOVÁ – KOMÁREK, *Staré pověsti české*, s. 282. Nedohledal jsem Jiráskem učiněný výrok, kde by se expresivně přihlásil k tvorbě náhrady Rukopisů. Souhlasím však s perspektivou autorů, kdy za klíčovou lze považovat emoci přenesenou do společnosti, odezvu Starých pověstí českých. Tamtéž, s. 281–301.

⁵⁴ Především šlo o Hájkovu, Kosmovu a Dalimilovu kroniku, Jirásek se však inspiroval i u dalších autorů 19. století. K dané problematice viz JANÁČKOVÁ – KOMÁREK, *Staré pověsti české*, s. 286–293. nebo KOMÁREK, Hájek u Jiráska, s. 175–185, případně soupis pramenů a poznámek uložený v LA PNP, f. Alois Jirásek, karta č. 104.

⁵⁵ V jedné ze svých studií Hroch stanovil přerod ethnie v národ v rámci své typologie do přechodu fází A a B. Viz HROCH, Miroslav. From ethnic group toward the modern nation: the Czech case. In GUIBERNAU, Monteserrat – HUTCHINSON, John (eds.). *History And National Destiny: Ethnosymbolism and Its Critics*. Oxford 2004, s. 95–109.

⁵⁶ Jiráskovu inspiraci a provázanost s Palackého koncepcí potvrzuje ČINÁTL, Kamil. *Dějiny a vyprávění: Palackého dějiny jako zdroj historické obraznosti národa*. Praha 2011.

⁵⁷ Jiráskovy pověsti vycházejí z komparativní analýzy jako více autorské. Zatímco Sedláček se hlásí k předloženému „čistému jádru“ příběhu, autor Starých pověstí českých neskryvá zásahy do fabule i syžetu. Viz kritický komentář Komárka a Janáčkové.

⁵⁸ Mám na mysli zmínku o ruském vojsku během napoleonských válek v pověsti *Růžový palouček*.

Původ a vyvolení

Kdo jsme? Jaký je náš účel? Najít odpovědi na tyto otázky je pro národní komunitu životně důležité. Vyprávění osvětlující původ a konkretizující roli pospolitosti tvoří základ mýticko-symbolického komplexu. Mýty o původu jsou rozmanité, zahrnují ságy o stvoření světa a úloze vybraného etnika, příběhy o společném předkovi, nebo odkazují na faktické historické události.⁵⁹ Podstatnou přítomností není autenticita těchto příběhů, ale přínos. Z hlediska genealogie je jejich primární funkcí představení nejstarších předků, zakladatelů pokolení⁶⁰, od nichž se zároveň mohou odvíjet ideologické hodnoty, typicky modely chování a vlastností. Identifikace společných kořenů umožňuje metaforu národa jako jediné velké rodiny, ve které jsou všichni přítomní pokrevně spojeni. Druhým pilířem komunity je mýtus o vyvolení určující smysl existence. Smith jej kategorizuje na smluvní volbu provedenou božstvem (obsahující povinnosti) a pouhé vědomí posvátného úkolu či poslání (bez dalších závazků). Za locus classicus prvního typu považuje Izraelity a přijetí Tóry, v případě druhého uvádí příklad antemurale⁶¹ uherské či polské šlechty.⁶² Takové mýty etniku stanovují dějinnou roli a místo ve světě.

Komunitní mýty jsou podloží jednoty národa, proto není překvapující, že odpovědi na uvedené otázky umístil Jirásek na samotný začátek sbírky. Celý první oddíl *Pověstí* z dob předkřesťanských je úvodem pro poznání nejstarších dějin českého národa. Centrální pozici zaujímá notoricky známá pověst o praotci Čechovi. Skupina pod jeho vedením opouští v důsledku vnitřních svárů původní sídlo a vydává se hledat zemi zaslíbenou.⁶³ Mýtus předků je pojat jako putování za vysněným a pro nový začátek ideálním místem. Cesta je hledáním naděje, nové vlasti. Vlastnictví teritoria je totiž pro každý národ klíčové, podmiňuje jeho samotnou existenci.⁶⁴ Po příchodu do české kotliny následuje dramatická scéna na vrcholu Řípu, jež je pomyslným umístěním vlajky a obsazením regionu: „*Již si nebudete stýskati, neboť jsme našli kraj, kde zůstaneme a sídla zarazíme. Vizte, to je ta země, kterou jste hledali.*“⁶⁵ Proces uzavírá symbolické pojmenování oblasti podle vůdce příchozích.

Jirásek nové obyvatele vykresluje v souladu s Herderovým vymezením povahy Slovanů: „*Byliť uvyklí již po předcích půdu pilně zdělávati, všeliký druh obilí pěstovati i chovati koně a stáda bravu i skotu.*“⁶⁶ a slovy praotce Čecha zdůrazňuje jejich defenzivní charakter: „*... a bude nám (země) dobrou obranou proti nepřítelům.*“⁶⁷ Navazující vypravování se odklání od záboru půdy a zobrazování zemědělsky zručného obyvatelstva k otázce uspořádání společnosti, jež je líčeno v souladu s představou harmonické obce jako rovné a spravedlivé. Dominance obou těchto hodnot přesahuje až do vypravování o Libuši. Prvně je

⁵⁹ Smith jako příklad uvádí přijetí křesťanství Chlodvíka u Franků, Vladimíra u Kyjevské Rusi.

⁶⁰ Klíčovou je zde co možná nejdelší kontinuita mezi současnou a minulou formací.

⁶¹ Při pokusu o schematizaci vzniku národní identity ve výše citované publikaci klade John Armstrong rovnítko mezi mýty o vyvolení a mythomoteur.

⁶² SMITH, The Cultural Foundations..., s. 40–42.

⁶³ U Jirásky prchá praotec Čech před vnitřními rozbroji, v Dalimilově kronice naopak odchází kvůli „mužobojstvu“, vraždě svobodného muže.

⁶⁴ Viz proces přerodu ethnie v národ. Vlastního území může být buď dosaženo, nebo musí existovat v podvědomí. Pokud je lid z náruče země odtržen, usiluje o návrat. Příkladem je vývoj židovského národa a státu Izrael.

⁶⁵ JIRÁSEK, Alois. Staré pověsti české. Praha 1894, s. 9.

⁶⁶ Tamtéž. s. 7.

⁶⁷ Tamtéž. s. 9.

patrná idealizace obce: „*Volený starosta spravoval všechny v rodu i jeho majetek.*“, „*Každý měl svůj úkol, každý své dílo.*“⁶⁸, posléze již za Kroka a Libuše vstupují na scénu lidové a valné sněmy podílející se na rozhodování. Shromáždění národa⁶⁹ sice mají povahu společného usnesení, ale je vyzdvížena role starších. Glorifikace jednoty je ukončena až povoláním Přemysla Oráče a aristokratizací moci.⁷⁰

Mýtus o původu je silně svázán s půdou. Území jako jeden z objektivních faktorů vymezující český národ, bude skloňováno i nadále. Dominantní pozici zaujímá při zdůvodnění smyslu existence etnika. V kontextové části oddílu pověstí vypravěč zemi před příchodem nových obyvatel vykresluje jako bohatou, plnou zvěře, avšak neobdělávanou a nespravovanou: „*Země, dobrá svou hojností a plodností, čekala jen na dělný lid, jenž by užil hojných darů jejích. I přišel a nezdělanou zdělal;*“⁷¹ Nabízí se tak úvaha o civilizačním poslání, kterou potvrzuje kontrast zemědělsky a kulturně vyspělých Čechů a původního, nepočetného a hospodářsky zaostalého obyvatelstva. Jirásek předkládá argumenty pro nevyhnutelnou integraci etnika a krajiny, jež se jeví jako životně důležitá jak pro lid, tak díky němu zvelebované teritorium.⁷²

Při představení prvotní populace je užita dichotomizace my a oni, stěžejní prvek procesu etnického vymezení dvou skupin. I Anthony Smith přiznává, že je možné nahradit mýtus o vyvolení obrazem soupeření dvou značně odlišných etnik. Vedle klíčové role území je černobílá diferenciací tím nejpodstatnějším prvkem Jiráskem představených mýtů, a právě jejich křížením vzniká další pro národ důležitý pilíř: etnomapa.

Domovina a vlast

Klíčový proces tvorby národa – teritorializace – byl již zmíněn v předchozí části. Národní pospolitost vyžaduje, aby většina komunity sídlila v domovské zemi, na kterou je možné vázat kolektivní paměť. Vlast, nebo Smithem užívaný pojem etnomapa, vzniká symbiózou ethnie a krajiny. Historie etnika se stává dějinami země, příroda je spojena se společenstvím. Jinak řečeno: „*Lid má svou zemi, země má svůj lid.*“⁷³ Prolínání obou dimenzí je dlouhodobé, posilované historickými událostmi (bitva, války) a jeho cílem je dosažení teritorializace vzpomínek. Vlast se má stát místem, kde byl národ těžce zkoušen, kde vítězil i prohrával. Prostřednictvím jednotlivých skutků a jevů vzniká dojem práva na území, pocit pradávného svazku hluboce zakódovaný v národní identitě. Díky tomu lze členy skupiny mobilizovat nejen na obranu vlastních životů, ale i půdy a krajiny mající téměř posvátnou hodnotu. Specifický význam mají i jednotlivá místa, jako je například hrob padlého hrdiny, pozůstatky původního osídlení nebo hlavní město. Jejich návštěva členy pospoli-

⁶⁸ Tamtéž s. 10–11.

⁶⁹ Termín Jirásek opravdu užívá. Stejně jako jeho současníci i on vnímal národy primordiálně. Přestože z faktického hlediska se jako vhodnější jeví etnická kategorie či ethnie, pro systematickosti při interpretaci používám původní výrazy.

⁷⁰ Usazení Přemysla Oráče na knížecí stolec a obrat od volného společenství pod vládu jednoho člověka interpretoval Dušan Třeštík jako Kosmou vytvořený dynastický mýtus o rodu Přemyslovců. Navazující dívčí válka a porážka žen upevnily patriarchální strukturu společnosti, jak ji prosazovala katolická církev. Jirásek musel Kosmův mýtus podepírající základy státu nutně zahrnout. K Třeštíkovu výkladu dané problematiky viz. TŘEŠTÍK, Mýty Kmene Čechů, s. 101–111.

⁷¹ JIRÁSEK, Staré pověsti české, s. 3–5.

⁷² Jinými slovy: Lid čekal na svoji zaslíbenou zemi, země čekala na schopný lid.

⁷³ GROSBY, Steven. Religion and Nationality in Antiquity. In European Journal of Sociology, 1991, roč. 32, č. 2, zde s. 240.

tosti posiluje a zprostředkovává kontakt s předky.⁷⁴ V celkovém důsledku má etnomapa klíčový význam pro nacionalisty usilující o sjednocení a autonomii národa, dává jim totiž do rukou argument kontinuity a historického práva.⁷⁵ Nyní se soustředím na chronologický vývoj symbiózy započatý příchodem praotce Čecha. Přidržení se časové posloupnosti umožňuje přehledně určit uzlové body a změny ve vnímání vztahu obou složek. Jelikož pocit přináležitosti jednotlivce k regionu je nejvýraznější v případě ohrožení, je vhodné věnovat pozornost třem Jiráskem líčeným válečným konfliktům: lucké válce, bitvě u Chlumce a husitským válkám. Ve všech případech je užit motiv defenzivy vůči vnějšímu nebezpečí, proto při jejich analýze sleduji mobilizační prostředky obránců – českého etnika.

Lucká válka je konfliktem dvou značně odlišných stran. Klidní, mírumilovní Češi s dobrými sousedskými vztahy jsou ohroženi útokem Vlastislavových násilných Lučanů.⁷⁶ Válka není bojem knížecích družin, ale válkou etnik. Vlastislav mobilizuje celý kmen za účelem zmocnění se české země: „*Přijduť si k němu pro všechno, co má...*“⁷⁷ Jirásek předkládá obraz vnějšího nebezpečí, proti němuž se sjednocuje český lid pod vedením hrdinného Čestmíra. Nehodlá však bránit pouze své životy a majetek: „*Hle, Lučanů pyšné plémě!*“ *mluvil Čestmír. „Co nám již mužů pobili, co dědin vyžehli, co žen a dětí odvedli. A zase již vypalují, zase nás hubí! Vyhladit nás chtějí a zotročiti. Chtíce, nechťice, musíme se jim opřít, abychom uhájili rodin, abychom nezhanobili České země. Raději tu kosti své složíme, neb hanby míti nebudeme, jako kdybychom utekli.*“⁷⁸ Symbolika boje proti cizím a barbarským agresorům je Jiráskem doplněna dramatickým popisem bitvy a líčením bestiální válečné strategie Lučanů usilujících o absolutní ovládnutí teritoria. Motivací tak není jen snaha zachránit vlastní rodiny a majetky, ale ochrana celého regionu a samotného bytí Čechů: „*My pro svobodu, pro poslední svoji spásu bojujeme.*“⁷⁹ První část *Pověstí* začíná příchodem spojeným s existenčně odůvodněním zábořem a končí obranou nejen společenství, ale již počínající etnomapy – vlasti.

Situace se později opakuje v pověsti *Praporec sv. Václava* odehrávající se ve 12. a 13. století.⁸⁰ Období je díky dostupným pramenům lépe rekonstruovatelné, což umožňuje přesnější dichotomizaci založenou na střetu mezi Čechy/českým knížectvím a Němci/Svatou říší římskou. Jirásek využil historické události, převzal jádro a hlavní aktéry bitvy u Chlumce, které doplnil o imaginární pomoc třetí strany. Vyšší moc reprezentují patroni sv. Václav a sv. Vojtěch.

Nadále přetrvává spojení nepřátel etnika i země: „*Soběslav vzkázal do Němec: že doufá v milosrdí Boží a v pomoc sv. Václava i Vojtěcha, že česká země nebude dána v moc cizinců.*“⁸¹

⁷⁴ SMITH, The Cultural Foundations..., s. 42–43.

⁷⁵ Vztah obyvatelstva a země není záležitostí výhradně 19. století. Často byl a nadále je hlavní informací nesenou slogany různého typu: Blaho vlasti budiž nejvyšším zákonem (Národní obec fašistická), Čechy Čechům, Česká republika na 1. místě, Amerika na prvním místě, nebo je přímo označením politické subjektu jako v případě Alternativy pro Německo.

⁷⁶ „Kudy Lučané táhli, všude hořelo. Zapalovali přibytky, sruby, stodoly, stáje, a nebylo dědiny, kdež by nehořelo. Všechno splanulo ohněm, nepřítel dorážel mečem a odháněl celá stáda dobytka.“ (JIRÁSEK, A. Staré pověsti české. s. 82.) V samotné boji Vlastislav Lučany vyzývá, ať: „... psy vypusťte, ať se nachlemtají jejich krve, a ptactvo pusťte, na postrach, rozplašte je jako holuby!“ (Tamtéž. 95).

⁷⁷ Tamtéž. s. 83.

⁷⁸ Tamtéž. s. 94.

⁷⁹ Tamtéž. s. 94.

⁸⁰ Jádrem pověsti jsou dvě bitvy; u Chlumce (1126) a u Kressenbrunnu (1254).

⁸¹ Tamtéž. s. 124.

Soběslav nemyslí jen na osobní prospěch, ale na celou vlast, neboť: „*kníže, císaři povolití nemohl a nemůže to pro čest země a svou.*“⁸² Jirásek opět klade rovnítko mezi zájem společnosti a prostoru. Sociální formace je však nově vymezena nejen teritoriálně, ale i jazykově: *Raději bych viděl zhoubu všeho svého rodu, nežli potupu a hanbu svého jazyka.*⁸³ Příslušníci ethnie si uvědomují svou odlišnost; člověk je považován za cizince nejen tehdy, když pochází z jiných končin, ale i pokud mluví jinou řečí. Domovina patří pouze česky hovořící populaci. Černobílou perspektivou vypravěč hodnotí i postavy, kdy platí zjednodušená rovnice věrná jazyku = kladná postava: „*Ota*⁸⁴, *sám přirozený Čech, je hrubě nevěren svému jazyku.*“⁸⁵ a naopak kaplan Vít je „... *muž pro svůj jazyk horlivý, zbožný a statečný, knížeti milý.*“⁸⁶ Jirásek načrtnul základní osu národa složenou z lidu – teritoria – jazyka a čtenáři předkládá historickým faktem podepřený příběh potvrzující diskurz vnímání národa 90. let 19. století. Triáda je využívána rovněž v dalších vyprávěních, například v pověsti *O Žižkovi* je blížící se válečný konflikt zobrazen jako střet Zikmundem vedených uherských a německých vojsk a husitského hejtmana, jenž: „... *když běželo o zhoubu našeho království a o vyhlazení českého jazyka, povstal ten znamenitý Čech z řádu zemanského, velmi udatný.*“⁸⁷ Agresi čelila země, ethnie i jeho řeč.

Zvolené mobilizační prvky ilustrují proces vzniku etnomapy, místy doplněný personifikací: „... *matičko Praho! V Tobě jest naše první vzpomínání. Ty's hlava a srdce vlasti.*“⁸⁸ nebo přímými promluvami: „*Šťastná buď, o vlasti milá, siliž se pokolení tvé, ať přemáhá všechna protiventství, ať zachová svaté dědictví: mateřský jazyk i staré, dobré právo své.*“⁸⁹ Z hlediska Smithem uváděné sakralizace Jirásek v poznámkách pod čarou i v ději nabízí popis možných míst posledního odpočinku Čestmíra, hrdiny z lucké války, uvažuje o loka- ci mohyly praotce Čecha a konkretizuje hned několik s Žižkou spojených oblastí. Ve svém důsledku sakralizace prostoru specifikuje možné cíle poutí a lidových táborů. Pozornému recipientovi se tak do rukou dostává epos vyprávějící o odvěkém spojení lidu a země a její hrdinné obraně proti cizincům. Po přidání jazykového kritéria získává dominantní pozici myšlenka: naše vlast patří jen česky mluvícím. Podobně koncipované představy o historii přispěly k posílení národní identity v souladu s cíli českého národního hnutí.

Etnohistorie

Jestliže předchozí kategorie mýtů určují pozici komunity z hlediska genealogie a geografie, kategorie vycházející z dějin přináší odpovědi na otázky spojené s vývojem etnika. Historií se v tomto smyslu neoznačuje vědou zkoumaná minulost, ale bájně a ryze subjektivní dějiny. Etnohistorie neodpovídá na otázku *co se stalo*, nýbrž *co se mělo stát* a je místem hledání ideologických hodnot a modelů chování. Kritický přístup k minulosti usiluje o objektivní rekonstrukci dějin, nacionalisté naopak historické události vnímají jako prostředek k dosažení svých cílů, jak je patrné u etnomapy a argumentu historického práva vlády nad

⁸² Tamtéž. s. 125.

⁸³ Tamtéž. s. 125.

⁸⁴ Ota II. Olomoucký si nárokoval knížecí stolec, uprchl na dvůr římského krále Lothara III. a společně s ním vytáhl do Čech. V Jiráskově pojetí jde o zrádce.

⁸⁵ Tamtéž. s. 124.

⁸⁶ Tamtéž. s. 125.

⁸⁷ Tamtéž. s. 249.

⁸⁸ Tamtéž. s. 244.

⁸⁹ Tamtéž. s. 355.

určité teritorium. Od odborného přístupu se tedy etnohistorie liší zobrazováním pouze klíčových událostí s cílem představení uzlových snadno zapamatovatelných bodů. Záměrem takového postupu je vytvoření společných jedinečných pocitů a vzpomínek.⁹⁰

Pro utváření národní identity a jednoty je podstatný především zlatý věk společenství, ideální období, ve kterém byl národ výrazným a samostatným aktérem, centrem pokroku a civilizace. Návrat tohoto věku nacionalisté vyhlízejí, k němu se upírá jejich pozornost a je jim zdrojem sebevědomí a naděje. Tak například řečtí nacionalisté vzhlíželi k antickým Athénám, pro Italy může být takovým okamžikem svržení římských králů a nastolení republiky. Zároveň je možné, aby v rámci jedné komunity existovalo vícero vzájemně soupeřících mýtů opírajících se o odlišné epochy, vždy však dominuje pouze jeden.⁹¹ Pro národy je podstatným i okamžik zlomu, věk úpadku, který zapříčinil ztrátu země nebo samostatnosti obvykle v důsledku porážky ve válce nebo nástupu cizí dynastie.⁹² *Staré pověsti české* jsou kontinuálním vypravováním, nevěnují se pouze vybrané éře.⁹³ Zaměřím se na představení období zlatého věku a úpadku, jejichž specifikace umožňuje pojmenování klíčových často opakovaných motivů z národních dějin, formujících výslednou národní identitu.

Za zlatý věk lze v Jiráskově pojetí označit vládu Karla IV. a částečně i jeho syna Václava IV. Panování římského císaře je ličením rozvoje hlavního města a Jirásek jeho význam vyzdvihuje ve spojení s Libušiným proroctvím. Při prohlížení města reaguje jeden z prelátů na krásu Prahy slovy: „*Již se naplňuje proroctví pramateře tvé Velebnosti. Rostet Praha u velikosti a slávě. Knížata se jí kloní, má čest a chválu po světě a bude ještě slavnější.*“⁹⁴ První část pověstí *O staré Praze* je popisem činů Karla IV. a představením všech městských staveb jím započatých. Vlast se za Lucemburkovy vlády stává centrem Evropy, přičemž autor *Pověstí* neopomněl zdůraznit jedinečnou hodnotu království: „*Krásná je tato má země, v ní je mé největší zálibem, a mám ji jako vyvolený, vzácnější sad mezi ostatními poli.*“⁹⁵ Jeho vláda je absolutním vrcholem moci a významu českého státního útvaru. Slavné období pokračuje ještě za jeho syna Václava a končí až husitskými válkami.

Při hledání národního úpadku nabývá aktuálnosti v předchozí pasáži nastíněná a v proroctvích Jiráskem vyřčená myšlenka neslučitelnosti rozkvětu vlasti a vlády cizí dynastie.⁹⁶ Rok 1526 není explicitně uveden, je však několikrát jmenována bitva na Bílé hoře a její

⁹⁰ Základní postuláty viz SMITH, The Cultural Foundations..., s. 43–45., O vztahu nacionalismu a historické vědy SMITH, Myth..., s. 29–56.

⁹¹ Na příkladu řeckého národního hnutí lze sledovat rozpor mezi inspirací helenistickým Řeckem, nebo dějinami Byzantské říše. Příspěvek k podobnému rozkolu vedle sebe existujících mýtů v českém kontextu představuje citovaná studie Radka Chlupa. Z etnosymbolické pozice se problematice věnuje studie HUTCHINSON, John. Myth against myth: the nations as ethnic overlay in: History And National Destiny. In GUIBERNAU, Monteserrat – HUTCHINSON, John (eds.). Ethnosymbolism and Its Critics. Oxford 2004, s. 109–124.

⁹² Podrobněji s příklady v SMITH, Myth..., s. 65–82.

⁹³ Za „nejmladší“ pověst z hlediska chronologického vývoje lze označit O Janošíkovi, který se většinově odehrává na začátku 18. století. I když se jedná jen o zmínku a samotný příběh se odvíjí v době pobělohorské, pověst Růžový palouček se prostřednictvím odkazu na napoleonské války dotýká 19. století.

⁹⁴ JIRÁSEK, Staré pověsti české. s. 172.

⁹⁵ Tamtéž. s. 172.

⁹⁶ Např.: „Tak dlouho pak budou páchat nepravosti, až jim Bůh odejme krále, a jiného, rodu cizího jim ustanoví. Ten je bude pronásledovati tak, že by si po čase toužebně přáli, kdyby měli zase krále svého jazyka. Do té české země vloudí se houfy cizích, kteří mnoho zlého s sebou přinesou.“ (Tamtéž. s. 331.) Zlaté období končí vládou Václava IV., kladně hodnoceného panovníka až do doby, než se jej pokusili jeho nepřátelé

důsledky, nejprve: „*Přikvačilař veliká bouře, jež se rozvichřila r. 1618. Veliké hoře padlo na Českou zemi za náboženských bojů, a nejvíce po Bělohorské bitvě.*“⁹⁷ a posléze: „*Pak přišla bělohorská bitva. Záplava obecné zhouby stihla také pohorské zákoutí volného Chodska.*“⁹⁸ Regrese je ilustrována prostřednictvím dvou pověstí odehrávajících se po roce 1620: *Růžový palouček* a *Boží soud*, vystavěných na kontrastu poddaných a vládce. Příslušníky elit jsou cizinci, zatímco poddaní jsou „domácí“ původně usazení obyvatelé. V prvním případě je předmětem sporu náboženská víra, obsahem druhého je útisk Chodů. Regrese národního vývoje je tudíž doprovázena střetem dvou etnik, vládnoucího-cizího a podřízeného-domácího a to jak na poli politickém (práva Chodů zaručená českými králi), tak náboženském (emigrace protestantů).

Hlavním faktorem určujícím vrchol či pokles komunity je tedy shora uvedená dichotomizace opírající se o vytvořenou etnmapu.⁹⁹ Diferenciace my a oni je ve svém jádru národnostní (kulturně i teritoriálně determinovaná), souběžně s tím však sebou nese i typické rysy obou stran, pro český národ jím je role obránce a později husitská/nekatolická víra.

Národnostní vymezení je dominantní v líčení bitvy u Chlumce (Češi a Němci) i u husitských válek, Jan Žižka: „*největší hrdina a vojevůdce našeho národa*“¹⁰⁰ stojí proti císaři Zikmundovi, jenž: „*veřejně řekl, že by za to Uherskou zemi chtěl dáti, by v České zemi Čecha nebylo žádného.*“¹⁰¹ Uvedené příklady nutně neobsahují střet českého a německého lidu, potýkání lze zobecnit na kontakt domácích a cizích.¹⁰² Jirásek české etnikum vykresluje jako obránce čelící agresí. Konflikt je vždy bojem Davida a Goliáše, neboť všechny válečné střety jsou zobrazeny jako boj slabšího domácího obyvatelstva a silného vnějšího nepřítele. Bitva u Chlumce je „*nerovným bojem*“¹⁰³, Jan Žižka zase povzbuzoval v obraně proti křižákům lid slovy: „*... aby si nikdo nezasteskl v ten čas protivenství, aby se všichni statečně postavili a nepočítali, že jsou malí proti velkým, nemnozí proti mnohým, neodění proti oděným.*“¹⁰⁴ Stejně prvky se v odlišné formě promítají do odporu Chodů či zbojnictví Jánošíka. Motiv odkazuje na stav obou národů v době vzniku díla. Zatímco německá společnost sjednocením v roce 1871 dosáhla vlastního národního státu a příslušníci hovořící německy (hlavní aspekt vymezení) žili i v sousedních státních celcích, český národ svým státem nedisponoval, a navíc byl v dobovém pojetí pod vládou německých elit, ovládajících předlitavskou část Rakouska-Uherska. Vládnoucí dynastie Habsburků byla v českém diskurzu charakterizována jako německá a katolická. Proto není překvapujícím, že Jirásek v pověsti *O Žižkovi* přidává k dimenzi národního boje i náboženské kritérium. Národ začíná ztotožňovat s husitstvím, respektive v pověsti *Růžový palouček* s Jednotou bratrskou. Vítězství i utrpení obou náboženských proudů je zároveň ziskem a ztrátou českého národa. Jan Hus tak byl: „*k potupě a hanbě všeho národa do ohně uvržen.*“¹⁰⁵ a ve spojení

otrávit. Od té chvíle nastává pád způsobený zásahem zvenčí. V kontrastu k Václavovi stojí stereotypně vykreslený Zikmund.

⁹⁷ Tamtéž. s. 291.

⁹⁸ Tamtéž. s. 296.

⁹⁹ Zjednodušeně vyjádřeno je vrcholem panování ethnie, vláda cizích je naopak úpadkem.

¹⁰⁰ Tamtéž s. 245.

¹⁰¹ Tamtéž s. 249.

¹⁰² Česko-německé vztahy Jirásek využívá i v rámci aktualizací: „... dán prý do Prachatic, tehda českého města...“

¹⁰³ Tamtéž s. 128.

¹⁰⁴ Tamtéž s. 249.

¹⁰⁵ Tamtéž. s. 247.

s etnicitou se víra stala předmětem sporů kutnohorských havířů: „na věrné Čechy, kteří proto, že přijímali pod obojí způsobou, byli před lety od Němců městem tehda vládnoucích do dolů nemilosrdně a většinou za živa vmetáni.“¹⁰⁶

Dějinný vývoj českého národa je tak rámován střety s opozičními skupinami, k jejichž vymezení slouží národnost, ale k zdůraznění rozdílů je využita i náboženská víra a role obránce čelící cizímu agresorovi. V náchylnosti k zejména česko-německé dichotomizaci lze spatřovat vliv Palackého koncepce dějin i situace konce 19. století viděné perspektivou příslušníka českého etnika. Skrze činitele ovlivňující vzestup a pád je posilován nárok na shodu kulturních a politických hranic – českého národního státu. Zahrnutím vlastních i komunitních zkušeností a modernizací původních pověstí autor dosáhl díla, které odpovídá na klíčové otázky pokládané si etnickou/národní komunitou. Hodnota daného díla pro národní hnutí měla dvě roviny. V prvním případě pomáhala koncipovat národní identitu a příslušnost k abstraktnímu národu prostřednictvím společné historie a paměti a neméně podstatnými byly historické argumenty podporující politické úsilí.¹⁰⁷

Osud

Poslední součástí symbolicko-mýtického komplexu jsou mýty o budoucnosti. Prostřednictvím představ osudu etnika se od interpretace minulosti dostáváme do sféry ideologického vidění světa a dalšího vývoje. V publikaci *The Cultural Foundations of Nations: Hierarchy, Covenant and Republic* Smith spojuje osud s obětí ve prospěch pospolitosti, což je motiv, jenž můžeme u Jiráska identifikovat v již řešených případech Lucké války (Čestmír) či husitství (Žižka).¹⁰⁸ V jiné práci *Myth and Memories of Nation* Smith příslušnou kategorii označuje jako mýty o regeneraci, jejichž hlavním obsahem jsou ideje o návratu zlatého věku a obnovení jednoty národa.¹⁰⁹ Závěrečnou část vlastní obsahové analýzy strukturuje dle druhého pojetí. Jirásek totiž na konec *Starých pověstí českých* umístil proroctví, která na malém prostoru odlišnou formou bilancují národní vývoj a předvídají jeho pokračování, a tím epos ukončil. Představit jeho závěry je tak žádoucí pro dokončení komplexní analýzy.

Všechna proroctví ve svém ději obsahují mýty o zlatém věku i úpadku etnika, po nich následuje předpověď událostí nápomocných k lepším zítřkům a ideální podoba pospolitosti.¹¹⁰ Věštby zahrnují opakující se motivy. Po útrapách se obyvatelé vrátí do svých domovů a budou sjednocení vzájemnou snášenlivostí a solidaritou, čímž vytvoří jednotnou společnost tedy jeden z klíčových cílů národního hnutí. Následuje formování identity, již bude dosaženo dvěma způsoby; poučením z minulosti: „Budouť všichni hrdí na svůj původ, na předky...“¹¹¹, „Poznejíce chyby svých předků i své, budou pevně státi...“¹¹² a láskou k vlastní řeči: „jazyk jejich, jenž byl zemdlen a ponížen, bude povznesen, a již nikdo ho nebude zapíráti.“¹¹³ Zde lze spatřovat vliv Jiráskem aplikované a v předchozí kapitole zmíněné

¹⁰⁶ Tamtéž. s. 266.

¹⁰⁷ Jinými slovy a při vědomí cílů nacionalismu dle definice lze říci: Přišli jsme sem, zemi jsme civilizovali, tvoříme se zemí jednotu, vtiskla nám naši identitu, na autonomii máme historické právo.

¹⁰⁸ SMITH, *The Cultural Foundations...*, s. 45–46.

¹⁰⁹ SMITH, *Myth...*, s. 67–68.

¹¹⁰ Společným je několik z nich hora Blaník a v ní čekající rytíři v čele se sv. Václavem.

¹¹¹ JIRÁSEK, *Staré pověsti české*, s. 338.

¹¹² Tamtéž. s. 353.

¹¹³ Tamtéž. s. 338.

triády lid – teritorium – jazyk. Přestože autonomie v proroctvích skloňována explicitně není, *Proroctví slepého mládence* například zdůrazňuje konec utrpení po vyhnání cizozemců a nepřátel ze země. Ukončení *Pověstí* tak svým obsahem dovršuje dějinný proces, kombinuje předchozí mýty a zobrazuje jeho ideální završení.

Tato stručná pasáž dokládá tvrzení o komplexitě celé sbírky a dokresluje obraz Jiráskanacionalisty, který sestavil knihu zahrnující všechny základní pilíře existence každého národa: mýty o původu, vyvolení, symbióze lidu a země, společné etnohistorii a budoucím vývoji.

Shrnutí

V nejširším možném vymezení tématu jsem se v předkládané studii věnoval národním mýtům a jimi koncipované národní identitě. Pro české podmínky jsem jako objekt zájmu zvolil *Staré pověsti české* a prostřednictvím jejich analýzy jsem usiloval o představení Jiráskem konstruovaných národotvorných mýtů a z nich vyplývající povahy české národní identity. Dosažení stanoveného cíle by nebylo možné aplikací teorie modernismu a jeho metod. Ten sice může být přínosným při výzkumu procesů formující český moderní národ v 19. století, je však nevhodným nástrojem pro analýzu mýticko-symbolického komplexu a obsahu národní identity. Stejně tvrzení platí, pokud je badatelovou výchozí pozicí čistě konstruktivistické pojetí povahy moderních národů. Etnosymbolismus, kulturní přístup pojmenovaný Anthony D. Smithem, se při výzkumu předmoderních kořenů a ideového obsahu národní identity jeví jako nejvhodnější pomůcka disponující nutným pojmoslovím a formulovanou teorií.¹¹⁴ Jeho hlavní přednost spočívá v širokém časovém rámci výzkumu – *longue durée*, které badateli nabízí širší perspektivu skrze fokus na etnické předchůdce moderních národů.

Využitím etnosymbolických principů při analýze *Pověstí* lze identifikovat klíčové motivy národních mýtů, jak je koncipoval Alois Jirásek. Příchod českého etnika je vylíčen jako nevyhnutelný jak pro lid, tak pro dosažené teritorium. Zatímco značně idealizované etnikum nemůže bez nově dosaženého životního prostoru existovat, krajina je popsána jako úrodná a čekající na zvelebení. Přijetí takové role lze vnímat jako civilizační poslání českého národa. Vedle půdy – etnomapy zaujímá hlavní pozici dichotomizace patrná již při vykreslení původního obyvatelstva jako technologicky a civilizačně zaostalého. V následujících pasážích (Jirásek se pevně drží chronologické narace) lze zaznamenat zvyšující se počet rozlišujících faktorů. Původní dvojici lid – země doplňuje hledisko jazykové.¹¹⁵ Jestliže v *Lucké válce* byla obrana teritoria podmíněna existencí etnika, v bojích líčených v pověsti *Praporec sv. Václava* jde o defenzivu českého jazyka. Ten, v souladu tímto zjištěním, slouží jako rozlišovací kritérium při hodnocení postav. V průběhu vypravování se do podobné pozice dostává rovněž náboženství, kde Jirásek klade rovnítko mezi zájmy národa = zájmy husitské, později Jednoty bratrské. Dichotomizace je nadále zvýrazněna defenzivním charakterem českého etnika, které je prvně zmíněno již při příchodu bájného

¹¹⁴ Každé úsilí o etnosymbolický přístup v českém prostředí nutně naráží na zažitá a široce rozšířená pejorativní pojetí nacionalismu jako šovinismu, jež je důsledkem historické zkušenosti. Nehodnotící definice klasifikující nacionalismus jako ideologii či dojem sounáležitosti si však v české historiografii hledají své místo a jako empirické pomůcky jej rozhodně mají.

¹¹⁵ Takový krok je v souladu se středoevropským pojetím národa rozšířeným v 19. století, jež se zaměřuje na kulturní objektivní znaky.

praotce Čecha. Žádná z pověstí nepředstavuje český národ jako agresora, naopak je vždy v roli slabšího obránce. Z analýzy vyplývající prvky jsou klíčové i v popisu osudu národní pospolitosti. Jirásek předkládá recept na lepší budoucnost, jež je dosažitelná pouze skrze jednotu lidu a země.

Jednotlivé obrazy ve svém důsledku konstruuji národní identitu. Jiráskovo pojetí je díky dichotomizaci skrze sociální a kulturní aspekty značně partikulární. Takto líčené dějiny téměř neobsahují širší kontext a snahu o zachycení univerzálních modelů, neboť pozornost je výhradně upnuta k národní existenci.¹¹⁶ Autor odpovídá na požadavky společnosti a vytváří nové zjednodušené národní dějiny – etnohistorii.

Předchozí teze o Jiráskově roli mohou vést k signifikaci jeho osoby jako mýtotvůrce a architekta národní identity. Konkretizace musí zohlednit dvě roviny: formu a obsah. Jirásek vycházel z pověstí zapsaných Kosmou, upravených Dalimilem, Hájkem a dalšími autory. Autorský zásah spočíval v modernizaci a idealizaci jednotlivých vypravování, když při úpravách reflektoval realitu postavení českého národa v rámci Rakouska-Uherska a zahrnul Palackého filozofii dějin. Pověsti s mýtotvorným potenciálem naratizoval (modernizoval) a pod záštitou historických pramenů a své osobnosti masově rozšířil mezi společností. Výsledky rozboru dokazují relevanci použití konceptu nacionalisty-archeologa, právě jehož optikou lze kriticky nahlížet na Jiráskovu tvorbu a hodnotit jeho vliv na českou kolektivní paměť i vědomí.

Seznam použitých pramenů a literatury:

Archivní prameny

Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Alois Jirásek, č. arch. souboru 683.

Tištěné prameny

JIRÁSEK, Alois, Na Ostrově, Praha 1888.

JIRÁSEK, Alois, Staré pověsti české, Praha 1894.

Kmen 1920

Monografie a sborníky jako celek:

ANDERSON, Benedict. Imagined Communities, Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. London 2016.

ARMSTRONG, John A. Nations before Nationalism. Chapel Hill 1982.

BEDLER, František. Alois Jirásek: Nástin jeho života, díla a významu. Praha 1922.

BOUCHARD, Gérard. Social Myths and Collective Imaginaries. Toronto 2017.

BREUILLY, John. Nationalism and the State. Manchester 1982.

BUDILOVÁ, Lenka J. (eds.). Etnické skupiny, hranice a identity. Brno 2021.

CALHOUN, Craig. Nationalism. Minneapolis 1997

ČINÁTL, Kamil. Dějiny a vyprávění: Palackého dějiny jako zdroj historické obraznosti národa. Praha 2011.

GELLNER, Ernest. Národy a nacionalismus. Praha 1993.

GUIBERNAU, Monteserrat – HUTCHINSON, John. History And National Destiny: Ethnosymbolism and Its Critics. Oxford 2004.

¹¹⁶ Jedinou výjimkou je kontext slovanský. Na několika místech je zdůrazněna slovanská vzájemnost. Popisovanou defenzivní roli lze chápat jako holubičí slovanskou povahu líčenou Herderem.

- GUIBERNAU, Montserrat. Nationalisms. The Nation-State and Nationalism in the Twentieth Century. Cambridge 2007.
- GUIBERNAU, Montserrat. The Identity of Nations. Cambridge 2008.
- HAHNOVÁ, Eva. Češi o Čechách: Dnešní spory o dějiny. Praha 2018.
- HROCH, Miroslav. Národy nejsou dílem náhody: Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů. Praha 2011.
- CHARVÁT, Petr. Příběhy dávného času: Staré pověsti dnes. Praha 2022.
- JANÁČKOVÁ, Jaroslava. Alois Jirásek. Praha 1987.
- KEDOURIE, Elie. Nationalism. Oxford 1993.
- KŘEŠTAN Jiří. Zdeněk Nejedlý, politik a vědec v osamění. Praha 2012.
- KUTNAR, František. Obrozenské vlastenectví a nacionalismus. Praha 2003.
- KVĚTINA, Jan. Mýtus republiky: identita a politický diskurz raně novověké polské šlechty. Červený Kostelec 2019.
- LEOUSSI, Athena (eds.). Nationalism and Ethnosymbolism: History, Culture and Ethnicity in the Formations of Nations. Edinburgh 2007.
- MALEŠEVIĆ, Sinisa. Identity as Ideology: Understanding Ethnicity and Nationalism. Basingstoke 2006.
- NEJEDLÝ, Zdeněk. Alois Jirásek a společenský význam jeho díla. Praha 1951.
- NEJEDLÝ, Zdeněk. Alois Jirásek: Studie historická. Praha 1949.
- NEJEDLÝ, Zdeněk. Staré pověsti české jako historický pramen. Praha 1953.
- ÖZKIRIMLI, Umut. Theories of Nationalism, A Critical Introduction. New York 2010.
- RAK, Jiří. Bývali Čechové: České historické mýty a stereotypy. Praha 1994.
- SMITH, Anthony D., Ethno-symbolism and Nationalism: A Cultural Approach. London 2009.
- SMITH, Anthony D., Myth and Memories of Nation. Oxford 1999.
- SMITH, Anthony D., Nationalism: Theory, Ideology, History. Cambridge 2001.
- SMITH, Anthony D., The Cultural Foundations of Nations: Hierarchy, Covenant and Republic. Oxford 2008.
- SMITH, Anthony D., The Ethnic Origins of Nations. Oxford 1986.
- TŘEŠTÍK, Dušan. Mýty Kmene Čechů. Praha 2003.
- VOBORNÍK, Jan. Alois Jirásek: Jeho umělecká činnost, význam a hodnota díla. Praha 1901.
- WEHLER, Hans-Ulrich. Nationalismus: Geschichte – Formen – Folgen. Mnichov 2001.

Studie a články v časopisech a sbornících, kapitoly v kolektivních monografiích:

- AQUIRRESAROBÉ, Asier H.. Are Catholics a Nation? The Problem of Defining Nationalism. In Studies in Ethnicity and Nationalism, 2023, roč. 23, č. 1, s. 2–15.
- ČURDA, Vojtěch. Jiráskovská akce a její obtíže. In Marginalia Historica: Časopis pro dějiny vzdělanosti a kultury, 2022, roč. 13, č. 1, s. 19–38.
- GROSBY, Steven. Religion and Nationality in Antiquity. In European Journal of Sociology, 1991, roč. 32, č. 2, s. 229–265.
- GUIBERNAU, Montserrat. Anthony D. Smith on Nations and National Identity: A Critical Assessment. In Nations and Nationalism, 2004, roč. 14, č. 1-2, s. 125–141.
- HROCH, Miroslav – MALEČKOVÁ, Jitka. The Construction of Czech National History. In History and Semiotics. 1999, roč. 1, č. 1, s. 103–112.
- CHLUP, Radek. Competing myths of Czech identity. In New Perspectives: Interdisciplinary Journal of Central & East European Politics and International Relations, 2020, roč. 28, č. 1, s. 1–26.
- JANÁČKOVÁ, Jaroslava – KOMÁREK, Karel. Staré pověsti české. Praha–Brno 2019, s. 281–301.
- JANČÍK, Drahomír. Role spisovatele v měnícím se čase: Aloise Jiráskova pozdní dráha politická. In KOUDELKOVÁ, Eva (ed.) Náchodsko od minulosti k dnešku: sborník příspěvků. Liberec 2012, s. 41–65.

- KOMÁREK, Karel. Hájek u Jiráska, Intertextuální pohled. In LINKA, Jan (ed.). Na okraj Kroniky české. Praha 2015, s. 177–185.
- KUBŮ, Eduard. Nad povídkou Aloise Jiráska „Na ostrově“. Stereotypy hospodářského nacionalismu v díle klasika české literatury. In ŠTAIF, Jiří (ed.) Pocta profesoru Zdeňku Kárníkovi, sborník příspěvků k jubilejním sedmdesátinám. Praha 2003, s. 109–118.
- ŠIMA, Karel. Etnicita. In STORCHOVÁ, Lucie a kol. Koncepty a dějiny v současné historické vědě. Praha 2014, s. 205–219.

Počet slov: 10 036

Počet znakov vrátane medzier: 70 746